

Ortaçağ Tarih Yazıcılığı Üzerinde Fransız Haçlı Kaynaklarının Tesiri

The Influence of French Crusader Sources on Medieval Historyography

Zeynep GÜNGÖR*
Mahir Serkan MACİT**

Öz: İnsanlık tarihinin önemli kırılma noktalarından biri olan Haçlı Seferleri, Fransa'da başlamıştır. Konsil Fransa'da toplanması tesadüf değildir. Clermont, seferin hedefinin, sembolünün, doktrinsel anlamda teorisinin ilan edildiği yerdir. Fransızların bu anlamda başat rolü oynadığını söylemek mümkündür. Seferler esnasında Papa'nın görevlendirdiği ruhbanlar ister görgü tanığı olarak ister sonradan kaleme almış olsunlar seferin hikayesini yazma işini de üzerlerine almışlardır. Fransız kronikleri, bu noktada anlattıkları uhrevi hikayeler, gösterdikleri mucize ve vizyonlar sayesinde seferin gidişatına yön vermişlerdir. Sefer hakkında ilk çalışmaları Saint Maur cemaati yapmıştır. Bilimsel anlamdaki ilk çalışmalar ise Kroniklerin bir araya toplanıp tıpkıbasımlarının ve çevirilerinin yapılması yöntemiyle gerçekleşmiştir. "Récueil des Historiens des Croisade"¹ isimli Fransız külliyyatı (1841-1881) yayımlandığında seferlere akademik ilginin uyanmasını sağlamıştır. Bu külliyyatta tüm kronikler, indeksleri ve çevirileriyle birlikte mevcuttur. Bu kroniklerin ülkemizdeki kullanımının Haçlı tarihçiliği açısından yeterli düzeyde olmadığı söylenilebilir. Kaynakların büyük çoğunluğunun çevirisi yapılmamıştır. Bu konudaki eksiklikleri ortaya koymak, araştırmacılara yeni sahalar açabilmek bir zaruriyettir. Çalışmamızda Fransız kronik yazarlarının eserlerine ve biyografilerine alt başlıklar halinde yer verilmiştir. *Recueil*, Fransız Kroniklerinin tespiti için taranmıştır. Bu eserlerin Türkçeye çevirilerinin yapıp yapılmadığı ve kronikler üzerine yapılmış araştırmalar kaynak taraması anlamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı ülkemizde Ortaçağ tarih yazıcılığı açısından Fransız Haçlı kaynaklarının ne denli tesir edebileceği yönünde değerlendirme yapmaktır.

Anahtar sözcükler: Haçlı, Kronik, Tarih Yazıcılığı, Ortaçağ Tarihi

Abstract: The Crusades, one of the most important turning points in human history, started in France. It is no coincidence that the Council was convened in France. Clermont is the place where the goal, symbol and doctrinal theory of the crusade was announced. It is possible to say that the French played the leading role in this sense. During the expeditions, the clerics assigned by the Pope took it upon themselves to write the story of the expedition, whether as eyewitnesses or later on. At this point, the French chronicles shaped the course of the campaign through the other worldly stories they told, the miracle and visions they showed. The first studies on the expedition were conducted by the Saint Maur community. The first scientific studies were carried out by collecting the Chronicles together and making facsimile editions and translations. When the French corpus "Récueil des Historiens des Croisade" (1841-1881) was published, it stimulated academic interest in the campaigns. In this corpus, all the chronicles are available with their indexes and translations. It can be said that the use of these chronicles in our country is not at a sufficient level in terms of Crusader historiography. Not all of them have been translated. It is a necessity to reveal the deficiencies in this subject in order to open new fields for researchers. In our study, the Works and biographies of the French chroniclers are given under subheadings. *Recueil* was scanned for the detection of French Chronicles. Whether these Works have been translated into Turkish or not and the researches on the chronicles have been tried to be determined in terms of literature review. The aim of the study is to evaluate how much the French Crusader sources can influence in terms of medieval historiography in our country.

Keywords: Crusader, Chronicle, Historiography, Medieval History

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, zeynepgungormez@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6320-1462

** Doktorant, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 202152007004@ogr.akdeniz.edu.tr, ORCID: 0009-0002-5175-0621

¹ Bu eser için sonraki bölümlerde *RHC* kısaltması kullanılacaktır.

Makale Türü: Araştırma | Geliş Tarihi: 01.06.2023 | Kabul Tarihi: 12.06.2023

Güngör Z & Macit M. S. 2023, "Ortaçağ Tarih Yazıcılığı Üzerinde Fransız Haçlı Kaynaklarının Tesiri". *MJH* XIII, 177-192.

Giriş

Haçlı Seferleri bilindiği üzere 18-28 Kasım 1095 tarihleri arasında Papa II. Urban tarafından Fransa'nın Clermont şehrinde toplanan büyük bir konsil ile başlar. Müslüman tarihçiler onlar için her ne kadar Ehl-i Salip deseler de pratikte Haçlıların genel ismi Franktır. Fransızlar, seferin siyasi ayağında yer aldığı gibi, tarihinin yazılması konusunda da bir adım önde görünmektedirler. Sefere katılan Frank şövalyeler ve rahipler aynı zamanda ilk kroniklerin yazıcıları konumundadırlar. Her ne kadar kroniklerde hakim dil Latince olsa da eski Fransızca *Continuation* yani zeyiller ile de karşılaşılmaktadır. Latince kroniklerin ilk çevirileri Fransızca olarak yapılmıştır. Haçlı Seferlerinin tarihini yazma işini ilk üstlenen de yine Fransızlar olmuştur.

Bu çalışmada Fransız kronik yazarlarının “*Récueil*” namıyla meşhur olmuş “*Récueil des Historiens des Croisade*” isimli külliyyatı ve “*Historien Occidentaux*” bölümü hakkında bilgi verilmiştir. Söz konusu eserin bölümleri incelenerek, kroniklerin külliyyat içindeki yerleri yazarların başlıkları altında sayfa sayılarıyla birlikte aktarılmaya özen gösterilmiştir. Müelliflerin ve eserlerin isimleri konusunda Latince, Fransızca, Almanca ve İngilizce yazımlarda farklılıklar olabilmektedir. Bu noktada literatürde en çok kullanılan yazılış şekli tercih edilmiş ve Fransızca asılları da parantezle veya metin içinde belirtilmiştir.

Çalışmamızda Fransız kronikleri alt başlıklar halinde verilmiştir. Müelliflerin eğer mevcutsa kısa hayat hikayeleri anlatılmış, ardından eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Yazarların kullandıkları kaynaklar, szverdikleri bilginin tutarlılığı gibi hususlara da söz konusu başlıklar altında yer vermiştir. Ayrıca Fransızca ve diğer dillere yapılan tercümelemler konusunda da tespit edildiği ölçüde bilgi verilmeye çalışılmıştır. Söz konusu eserlerin Türkçeye kazandırılıp kazandırılmadıkları konusunda da ilgili bölümlerde bilgi verilmiştir.

Fransız Haçlı Kaynakları, XVIII. yüzyıl ortalarında Fransa'da Benedict tarikatına bağlı Saint Maur cemaati tarafından, Haçlı seferlerinin batılı ve doğulu kaynakları bir araya getirilip erken sayılabilecek bir devirde toplanmış ve külliyyat oluşturulmuştur. Fakat bu çalışma Fransız İhtilali ve ardından ortaya çıkan karmaşadan sonra ne yazık ki kaybolmuştur. Söz konusu değerli kaynağın bir kopyası 1813 yılında şans eseri tekrar bulunmuş ve genişletilerek *Académie des Inscription et Belles-Lettres* tarafından 1841-1906 yılları arasında 16 cilt olarak yayınlanmıştır. Eserin yayınlanması tüm dünyada konuya dikkat çekmeyi başarmış ve böylece Haçlı Seferleri konusunda yapılacak çalışmaları hızlandırmıştır. Bu çalışmalar ile dört ekol ortaya çıkmıştır. Bunlar: Fransız, Alman, İngiliz ve Amerikan ekolleridir (Demirkent 2001, 493).

“*Récueil des Historiens des Croisade*” adıyla meşhur olan hacimli külliyyatın 5. cildi *Historiens Occidentaux (Batılı Tarihçiler)* adıyla tüm kroniklerin orijinal metinlerini ihtiva edecek şekilde basılmıştır. Eserlerin tenkitli neşirleri yapılmıştır. Çalışma beş ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar;

- I. Les Lois (Kanunlar), 2 Cilt, Paris (1841-1843).
- II. Historiens Occidentaux (Batılı Tarihçiler), 5 Cilt, Paris (1844-1906).
- III. Document Armeniennes (Ermeni Vesikalar), 2 Cilt, Paris (1869-1906).
- IV. Historiens Orientaux (Doğulu Tarihçiler), 5 Cilt, Paris (1872-1906).
- V. Historiens Greck (Bizanslı Tarihçiler), 2 Cilt, Paris (1875-1881) (Erkoçoğlu 2018, 18).

RHC dışında bahsedilmesi gereken bir diğer eser de *Collection des Memoires é l'Histoire de France*'tır. Söz konusu eser sayesinde birçok ana kaynağa ulaşılabilir. Eser RHC'de olduğu gibi tüm eserleri bir araya toplama usulüne dayalı olarak hazırlanmıştır. Aslında

“*Recueil*” başlı başına bir Fransız tarih yazıcılığı özelliğidir. Ancak bu eserin farkı, tıpkıbasım ve tenkitli neşir üzerine değil daha çok tam tercüme metoduyla yazılmış olmasıdır. Bu çevirilerin pek çoğu Guizot tarafından yapılmıştır (Guizot 1825).

XI-XII. Yüzyıl Kaynakları

Gesta Francorum Et Aliorum Hierosolimitanorum (I. Haçlı Seferi'nin Anonim Kroniği)

Yazar hakkında hiçbir bilgi yoktur. Olayların çoğunun doğrudan şahidi olduğu bilinmektedir. Bir şövalye olduğu genel bir kabuldür (Ağan 2019, 13). Bohemond'un yanındaki papazlardan biri olduğu hakkında iddialar da mevcuttur (Kırpık 2009, 1444).

Gesta denilince akla gelen ilk kaynak I. Haçlı seferinin Anonim Kroniğidir. 1095-1099 yılları arasında geçen olayları anlatmaktadır. Fransızlarla Türklerin karşılaşmasına tanıklık etmiştir. Coşkun bir üslubu vardır. Ayrıntılı bir anlatıma sahiptir (Ağan 2019, 14). Eserin 1100 veya 1101 yılında yazılmış olduğu tahmin edilmektedir. Kronikte Haçlıların İstanbul'a ilk gelişleri, İznik'in kuşatılması, Dorilium Savaşı, Antakya kuşatması ve Kudüs'ün ele geçirilmesi hakkında malumatlar anlatılmaktadır. Eser Askalan Savaşı ile sona erer (Kırpık 2009, 1444). 39 bölümden oluşan eserin ilk 29 bölümü 1098 yılında Antakya'dan ayrılmadan önce yazılmıştır. Diğer kısımları ise Kudüs'te 1101 yılında yazılmıştır. Doğu Roma hakkında düşünceleri oldukça menfidir. Türkler ve Müslümanlar hakkında “*kafir*” ve “*inançsız*” kelimeleri kullanılmaktadır. Hıristiyanlık dışında diğer inançları hakir görmektedir (Ayan 2013, 11-16; Erkoçoğlu 2018, 23). *Gesta* basit ve sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Üslubu ardılları tarafından kaba saba bulunmuştur. Kuşatma teknolojileri hakkında verdiği malumattan, rahip olan diğer kronikçilerin aksine savaşçı bir kimliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eser Raimundus ve Fulcherius tarafından kaynak olarak kullanılmıştır (Ayan 2013, 21-22).

Anonim *Gesta* kendisinden sonra yazılan kroniklerin esin kaynağıdır (Runciman 2008, 257). Sonraki nüshalarda Guibertus Novigenti, eseri Fulcherius'tan eklemeler yaparak kendince ahlaki bir havada sunmaya gayret etmiştir. Baldricus Dolensis basit imla hatalarıyla dolu üslubunu kendince düzeltmeye çalışmıştır. Robert de Reims romantik bir hava katmaya gayret ederek yeniden yazma görevini üstlenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla *Gesta*'nın basit üslubu Papa başta olmak üzere pek çok müellifi rahatsız etmiş ve Onların eseri düzeltme gayretine girmelerine sebep olmuştur. Anonim Kronik, *Expediatio Turcos*, Hugue de Fleury ve Henry of Huntingdon kroniklerinde Haçlı bölümlerinin yazılmasının esin kaynağı olmuştur (Runciman 2008, 258). Birinci Haçlı Seferi konusunda yazılan kroniklerin içinde en yaygınının *Gesta* olmasının ve onu neredeyse birebir kopyalayan kronikler bulunmasının en önemli sebebi Bohemund'un *Gesta*'yı propaganda faaliyetleri amacıyla kullanmasıdır. Kaynakların ifadesine göre Bohemund, 1106 yılında destek toplamak için Fransa'ya gittiğinde bu eseri de yanında götürmüş ve eseri satmaya çalışmıştır (Genç 2017, 19).

Latince kaleme alınan eser *Gesta*'nın RHC'nin 3. Cildinde tenkitli neşri yapılmıştır. Fransızca ve İngilizce tercüme edilmiştir çevirisi mevcuttur (Brehier 1924; France 1998). Eserin Türkçe tercümesi, Ergin Ayan tarafından yapılmıştır (Ayan 2013).

Guibertus Novigenti (Guibert de Nogent 1053/1125): Gesta Dei Per Francos

Guibertus Novigenti, Fransız yazar, ilahiyatçı ve tarihçidir. Aristokrat bir aileden gelmektedir. Beauvais'de doğmuştur. Ruhban sınıfına katılmış ve Soissons yakınındaki Nogent-sous-Coucy manastırı başrahipliği yapmıştır. Haçlı Seferi'ne katılmadığı bilinmektedir. Teoloji alanında pek çok eser yazmıştır. Birinci Haçlı Seferi'ni anlattığı eseriyle tarih alanında tanınmıştır (Ağan 2019, 13). Clermont Konsili'ne katılan kronik yazarından biri olduğu eserinde verdiği bilgilere

dayanılarak ifade edilmektedir (Genç 2017, 23).

Bu eserin 1111 tarihinden önce yazıldığı tahmin edilmektedir. Guibert de Nogent, eserini sözlü ve yazılı kaynakları birleştirip inceleyerek kaleme almıştır. Eserinde bir din adamı olarak uhrevi unsurlara yer vermiştir. Kaynak olarak güvenilir kabul ettiklerini kullanmaya dikkat etmiştir. Aristokrat bir aileden geldiği göz önüne alındığında olaylara bakış açısı Fransız aristokrasisinin bakışını aksettirmektedir (Ağan 2019, 13).

Guibert, *Gesta*'nın "aşırı basit sözcüklerle dolu, çoğunlukla dilbilgisi kurallarını çiğneyen" üslubunu düzeltmek amacıyla eserini yazdığını ifade etmektedir (Genç 2017, 23). *Gesta Dei Per Francos*'un en büyük farkı, içinde İslam'ın ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber ile ilgili bir bölüm olmasıdır. Bu bölümde aşağılayıcı ifadeler ve iftiralar içeren sözler kullanıldığı görülmektedir. Müellif, İslamiyet'in bir pagan dini olduğu kanaatindedir. Bu eser, Ortaçağ Avrupa'sının din adamlarının (ruhban) bilgi düzeylerini aktarması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Eser, Papa'nın yaptığı kutsal savaş çağrısı ile Haçlı ordusunun ifa ettiği katliamları da anlatmaktadır (Genç 2017, 24).

Eserin Latince tenkitli neşri, RHC/IV içerisinde yayımlanmıştır. Guizot ve M.C. Garand tarafından Fransızca neşirleri yapılmıştır (Garand 1998). Türkçe tercümesi henüz yapılmamıştır.

Fulcherius Carnotensis (Foucher de Chartres/Chartresli Fulcher 1059/1127): Gesta Francorum Iherusalem Peregrinatum

Fransa'nın Eure-et-Loire bölgesindeki Chartres'da doğmuştur ancak yazarın Fransa'daki hayatı hakkında pek fazla bilgi mevcut değildir. Ruhban sınıfına mensup bir din adamı olduğu bilinmektedir. Clermont Konsili'ne katılan üç kronik yazarından biridir. Haçlı Seferi'ne bizzat katılmıştır. 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu'nun kuruluşunda Baudouin de Bologne'un yanında olmuştur. Kontluğun başrahiplik görevini üstlenmiştir. Foucher, Baudouin Kudüs Haçlı Kralı olduğunda onunla birlikte Kudüs'e gitmiş ve kendisini ait hissettiği Kudüs'te ölmüştür. Öte yandan eserini batılı bir Frank'ın bakış açısıyla kaleme almıştır (Ağan 2019, 14). Başlangıçta sefere Étienne de Blois ve Robert de Normandie liderliğindeki grup ile katılmış daha sonra Baudouin de Boulogne'un papazı olmuştur (Karaca 2018, 70).

Fulcherius'un eseri üç kitap şeklinde hazırlanmıştır. Birinci kitap 1101, ikinci kitap 1106 yılında ve üçüncü kitap 1124-1127 yılları arasında tamamlamıştır. Olayları anlatırken yanlı bakış açısını belli etmektedir. Ancak yazılarında Haçlıların yaptığı katliamları savunmakta zorlandığı da hissedilmektedir. Fulcherius olayları önemli detaylarıyla birlikte aktarmaktadır. Diğer Latin kaynaklarıyla karşılaştırıldığında daha objektif değerlendirmeler yaptığı söylenilebilir (Kırpık 2009, 1442). Kronik, *Historia Hierosolymitana* (Kudüs Tarihi) olarak da bilinmektedir. Olayların çoğuna bizzat şahitlik etmiştir. Görmediği olayları ise görgü tanıklarından veya önceki eserlerden faydalanarak yazmıştır. Eserin 1127'den önce telif edildiği değerlendirilmektedir. Bu eser I. Haçlı Seferi, Filistin, Suriye ve Anadolu'da kurulan Haçlı Devletlerinin tarihine ışık tutmaktadır. Türklerle ilgili önemli bilgiler aktarmaktadır (Ağan 2019, 14). Steven Runciman, Fulcherius'u "bütün Latin kronistleri arasında en aydını ve en güvene layık olanı" olarak nitelendirmektedir (Runciman 2008, 256-257).

Fulcherius olayları emsalleri gibi, 1099 yılında sona erdirmemiş hatta kapsamını 1127 yılına kadar genişletmiştir. Latinlerin doğudaki yaşamına ışık tutması bakımından oldukça önemli bir eserdir. Haçlılar için "doğulu" ifadesini kullanması da dikkat çeken detaylardandır. Fulcherius, Doğulu Hristiyanlar ile ve Hristiyan olmuş Serazenlerle evlilikleri hoş karşılamaktadır (Karaca 2018, 70).

Foucher de Chartres'in eserinin orijinali Latince kaleme alınmıştır. Erken dönemlerde

Fransızca çevirileri pek çok kez yapılmıştır. *Recueildes Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux*, 3. cilt içerisinde orijinal metniyle birlikte yayımlanmıştır. Eser pek çok kez İngilizceye çevrilmiştir (Krey 1921). Eser bölümler halinde Türkçe tez çalışmalarına konu olmuştur (Can 1998). Eserin tamamının Türkçe çevirisi İ. Bihter Barlas tarafından yapılmıştır (Fulcherius Carnotensis 2009).

Willermus Tyrensis (Guillaume de Tyr-Sur’lu Guillaume 1130/1186): Historia Rerum In Partibus Transmarinis Gestarum

Willermus Tyrensis Tyre (Sur) şehrinde doğmuştur. Eğitimine Kudüs’te başlamış ve Fransa’da devam etmiştir. Paris ve Bologne’da İlahiyat ve Hukuk alanlarında eğitim almıştır. 1165 yılında Kudüs’e geri dönmüş ve Kralın emri ile Haçlı tarihi yazmaya başlamıştır. 1168’de Doğu Roma imparatoru I. Komnenos’a elçi olarak gönderilmiştir. 1169’da görevli olarak Roma’ya seyahat etmiştir. Dönüşünde Baudouin’in kral olması üzerine onun hizmetine girmiştir. 1175’te Sur Piskoposu olmuştur. Kudüs patrikliğine aday gösterilmiş fakat Kraliçe, Heraklius’u tercih ettiği için seçilememiştir. Kudüs’te doğmasına rağmen Fransa’da yaşayıp eğitim alması hasebiyle Fransızlar kendisini sahiplenmişlerdir. Eseri Fransa’da Histoire d’Outremer (Deniz Ötesi Tarihi) olarak Fransız literatürünün bir parçası sayılmaktadır (Ağan 2019, 15).

Sur’lu Guillaume, eserini yazarken Haçlıların Kudüs’e gelmelerine kadar geçen olayları Albertus Aquensis’ten, 1127 yılına kadar olan olayları ise Fulcherius Cartonensis’ten aktararak yazmıştır. Haçlıların mevcut kütüphaneleri papazlara emanet ettikleri bilindiğinden Arapçaya hakim olan Willermus Tyrensis’in doğulu tarihçilerin eserlerini de görmüş olma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanı sıra diğer kaynaklarda aktarılmayan bazı bilgiler Willermus’un eserinde yer almaktadır. “*Historia Rerum*” Haçlı kronikleri arasında en kapsamlı kaynaklardan biridir (Kırpık 2009, 43-44). Müellif eserinde Birinci Haçlı seferinin başlangıcından 1184 yılına kadar geçen süre içerisindeki olayları yazmıştır. Haçlıların ele geçirdikleri toprakların zenginliğini detaylıca aktarmaktadır. Eser, Anadolu ve Suriye coğrafyaları başta olmak üzere Türk-İslam dünyasındaki siyasi gelişmeleri etraflıca aktarmaktadır. Türklerin Haçlılarla ilişkileri hakkında oldukça kıymetli bilgiler barındırmaktadır (Ağan 2019, 15). Sur Başpiskoposluğu gibi üst düzey bir görevi yürütmüştür. Aynı zamanda sahip olduğu diplomasi sayesinde Doğu Roma İmparatoru’yla görüşmek için elçi olarak görevlendirilmiştir. Daima krala yakın olması nedeniyle de kaleme aldığı eserini döneminin en değerli kaynaklarından biri konumuna taşımıştır.

Eserin Latince metni ile birlikte tenkitli neşri; RHC ‘da birinci ve ikinci ciltte zeyli ile birlikte yayımlanmıştır (Willermus Tyrensis 1844). Eserin birçok Fransızca çevirisi bulunmaktadır (Guizot 1992). Eser aynı zamanda İngilizceye ve Almancaya da çevrilmiştir (Krey 1941, Kausler 1844). Türkçeye Ergin Ayan tarafından tercüme edilmiştir (Ayan 2016).

Robertus Monachus (Robert Le Moine / Reims’li Robert): Historia Iharosolimitana

Fransa’nın Reims şehrindeki Benedict Manastırında keşiş olan Robertus Monachus, Clermont Konsili’ne bizzat katılmıştır (Krey 1921, 13). Papa II. Urban’ın Haçlı çağrısı yaptığı vaazı en detaylı aktaran kaynaklardan biri Robert’in eseridir. Kendi ifadesiyle Haçlı Seferi’nin tarihini yazma görevi yaşadığı manastırın rahibi tarafından verilmiştir. Rahip, *Gesta*’nın ve Papanın vaazından bahsedilmemesinden rahatsızlık duymaktadır. Amaçlarından biri eksik olan başlangıç kısmını eklemek ve *Gesta*’nın kusurlu gördüğü dil üslubunu düzeltmektir. Bazı görüşler onun Haçlı Seferlerinin dini amaçlarını ön plana çıkarmak olduğunu ortaya koymaktadır. İlaveten bu eserin Bohemund’un Antakya üzerindeki iddialarını haklı çıkarmak için propaganda amacıyla yazıldığı yönünde iddialar da mevcuttur. Robertus Monachus’un eseri 1106-1107 yıllarında

tamamlanmış olduğu düşünülmektedir. Yüzden fazla nüshası olan kaynak bu anlamda en çok nüshası olan Haçlı Seferi kroniğidir (Monk 2005, 21-22).

Historia Iharosolimitana, Haçlı Seferlerinin başladığı dönemin siyasi vaziyeti hakkında verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Özellikle Haçlı-Doğu Roma çatışmasının başlangıcına ışık tutması ve Haçlı-Fatımi ilişkileri hakkında verdiği bilgiler bakımından döneme ışık tutmaktadır (Usta 2008, 9). Eserinin Latince'den İngilizce'ye neşri Carol Sweetenham yapmıştır (Monk 2050). Türkçe çevirisi henüz mevcut değildir.

Radulphus Cadomensis (Raul De Caen/Caen'li Raul 1080/1120): Gesta Tankredi Siciliae Regis in Expeditione Hierosolymitana.

Radulphus Cadomensis, Fransa'da doğmuş bir şövalyedir. Papazlık eğitimi almıştır. Haçlı Seferi'ne Normandiya Dükü Robert'e bağlı Bohemund de Tarrante ile birlikte katılmıştır. Ardından 1108'de Antakya'da Tancred'in hizmetine geçmiştir. Üst düzey din adamı olması nedeniyle eseri bağnaz bakış açısının gölgesinde kaleme alınmıştır. Raul de Caen'in Haçlı Seferini anlatma konusundaki amacı yapılan yanlışların tekrarını engellemek ve gelecekte yapılacak seferlere doğru kılavuzluk etmektir. Radulphus Cadomensis, tarih ilmini ve tarihçiliği yüceltmekte ve asillerin hayatlarını doğru bir şekilde yazmak gerektiği konusunda tavsiyeler vermektedir (Gümüş 2014, 111).

Eserin günümüze ulaşan kısmı 1105 yılında sona ermektedir. Bu yüzden orijinal eserin bir kısmının kaybolduğu düşünülmektedir. Radulphus'un eseri I. Haçlı seferi komutanlarından Tancred'in sefere yaptığı katkıyı anlatmaktadır, kendisi Tancred'e hayran olduğu için eserinde bu durum yani Tancred taraftarlığını ciddi şekilde hissedilmektedir (Erkoçoğlu 2008, 25). Eserde Türkler ve Latinlerin savaş taktikleri hakkında bilgi veren Radulphus, Tancred'i sürekli olarak överken Türkleri ise aşağılayarak zayıf göstermektedir (Gümüş 2014, 121). Bu eser Haçlı tarihçileri tarafından bu yönüyle eleştirilse de Tancred hakkında hiçbir yerde bulunmayan bilgileri içerdiği için oldukça kıymetlidir (Runciman 2008, 258). Türkçe çevirisi bulunmamaktadır ancak Tarık Tolga Gümüş tarafından çok detaylı bir makale kaleme alınmıştır (Gümüş 2014).

Raimundus Aguiliers (Raimond D'Agile): Historia Francorum qui Ceperunt Jerusalem

Raimond d'Agile, hakkında bilgilerimiz kısıtlıdır. Toulouse yakınlarında doğduğu bilinmektedir. Sefere, Papanın temsilcisi olarak görevlendirilen Adhemar'ın maiyetinde katılmıştır. Daha sonra Raymond'un maiyetine geçmiştir. Toulouse Kontu Raymond de Saint Gilles'in ordusunda Haçlı Seferi'ne katılmış ve papaz olarak hizmet etmiştir (Kırpık 2009, 1444; Karaca 2018, 69). Raimundus, Bazanlı Pons adında bir şövalyeye birlikte eserini yazmaya başlamıştır. Haçlı tarihçiliği açısından bizzat şahit olunarak kaleme alındığından güvenilirliği yüksek bir eserdir. Bu sayede diğer kaynaklarda yer alması mümkün olmayan detaylar bu eserde rahatlıkla görülebilmektedir. Örneğin Güneyli Fransızların (Provençal) yaptıkları hakkında bilgi veren belki de yegane müelliftir (Genç 2019, 26-28).

Raimundus, Haçlı seferinin amacını; Türklerin doğulu Hristiyanları maruz bıraktıkları korkunç eziyetlerden ve Kudüs'e ulaşarak "*Rabbin dolaştığı toprakları kirleten Müslümanlardan*" temizlemek olduğunu ifade etmektedir (Genç 2019, 14). Historia Francorum, muhteviyatında hem Adhemarın hem de Raymond'un güneyli Fransız ordularının macerasını aktarır. Başta Raymons ve Bohemund olmak üzere komutanlar arasındaki çatışmalar, Fatımi-Haçlı ilişkileri, Katoliklerin diğer Hristiyanlara bakış açıları, Norman-Provençal çatışması, din adamlarının ve alt sınıfın, sefere ve komutanlara nazarı itibarıyla oldukça değerli malumatlar vermektedir. Dini bir taassupla kaleme alınmıştır. Tanrının sefere müdahil olduğu kanaati sürekli olarak vurgulan-

maktadır. Birinci Haçlı Seferi bittiğinde kaleme alındığı düşünülmektedir çünkü Haçlı Seferlerine yöneltilen eleştirileri cevaplama çabası göze çarpar. Raimondus Gesta'yı kaynak olarak kullanmıştır (Genç 2019, 29-31). Seferin başlangıcında düşüncesi farklı yönde olsa da ilerleyen hadiseler onu Doğu Roma karşıtı bir tutum içerisine girmeye zorlamıştır. Mesela Doğu Roma imparatoru Alexios için “*yalancı-hilekar*” gibi ifadeler kullanmıştır. Aynı şekilde Süryanilere ve Doğu Hristiyanlığına karşı da menfi tutum içerisindedir. Onları “*sapkın*” olarak nitelemektedir. Türklere ve Müslümanlara bakış açısı da Şii-Sünni ayrımını bilecek kadar konuya hakim olmasına rağmen tuhaftır. “*Putperest*” ifadesini çekinmeden kullanmaktadır. Sünni Abbasî Halifesine “*Türklerin Papası*” Şii-Fatımi Halifesine “*Babil Kralı*” demektedir. Müslümanların katledilişini şaşkıncu bir haz duygusuyla aksettirmektedir. Kudüs'teki Haçlı katliamı için “*harikulade işler*” yorumunu yapmaktadır. Müellif “*İsa'nın Askerleri*” olarak kutsadığı Haçlı askerlerini sert biçimde eleştirmekten de çekinmemiştir. Haçlı Prenslarını de aynı şekilde tenkit etmektedir. Eserinde Kutsal Mızrak meselesi tafsilatlı bir şekilde yer tutmaktadır. Eserini 1102 yılında tamamlandığı tahmin edilmektedir (Genç 2019, 30-34).

Raymond d'Aguiliers'ın Historia Francorum namıyla tanınan eseri Birinci Haçlı Seferinde gerçekleşen olayları kronolojik olarak ele almıştır. İznik'in ele geçirilmesi, Antakya'nın işgali, Kudüs'ün alınması ve Askalon muharebesini detaylı bir şekilde aktaran kaynakların başında yer almaktadır. Özellikle Kudüs kuşatması sırasında ve sonrasında Haçlıların yaptıkları hakkında oldukça detaylı malumat içermektedir (Kırpık 2009, 1443).

Raymond'un eseri RHC/III'te Fransızca tenkitli neşri yapılmıştır. İngilizce çevirisi A.C. Krey ve Edward Peters tarafından yapılan kroniği (Krey 1921), Süleyman Genç Türkçeye kazandırmıştır (Genç 2019).

Peter Tudebodus (Pierre Tudebode): Historia de Hierosolymitano Itinere

Peter Tudebodus, Fransa'nın Poitou (Poitiers) bölgesinde yaşamış bir rahiptir. Birinci Haçlı Seferi'ne bizzat katılmış ve hatta kardeşini Antakya kuşatması esnasında kaybetmiştir (Ayan 2019, 16-17; Genç 2019, 24-47).

Tudebodus'un ilk değerlendirmesi 1641 yılında John Besly tarafından yapılmıştır. Besly, eseri Gesta'nın öncülü kabul etmektedir. Hatta Gesta'nın çok kötü bir kopyadan başka bir şey olmadığını dahi söylemiştir. Öyle ki RHC'de Gesta için Tudebodus'un özeti ifadesi kaydedilmiştir. Bu görüş yıllarca kabul gördükten sonra 1861'de Von Sybel ve 1880'de Hagenmeyer bu düşünceyi tamamen tersine çevirmişlerdir. Tudebodus'un eserini Gesta ve Raimundus'tan kopya ederek yazmış olduğunu tüm ilim çevrelerinde genel kabul haline getirmişlerdir. Üçüncü bir görüşte *Proto Gesta* adını taşımaktadır. Bu görüş günümüze kadar gelememiş bir eserin üç görgü tanığı tarafından kullanılması teorisi üzerine kurulmuştur (Genç 2019, 49-50).

August C. Krey'e göre eserde yalnızca Raimundus Aguilers'ten birkaç konuda bazı ilaveler ve müellifin kendi gördüklerine dair birkaç gözlem mevcuttur. Geri kalan kısmının Anonim *Gesta*'nın tıpatıp aynısı olduğunu ve Tudebodus'un eserinin en fazla *Gesta*'nın bir tanık tarafından teyidi olarak görülebileceğini ifade etmektedir (Krey 1941, 11).

Historia de Hierosolymitano Itinere, Papa II. Urban'ın Haçlı çağrısı ve köylülerin Keşiş Pierre öncülündeki seferi ile başlar. Asıl Haçlı ordusunun İstanbul'a varışları, İznik'in alınması, Antakya Kuşatması, Kudüs'e ilerleyiş, Kudüs'ün alınması ve Askalan Muharebesi hakkında detaylı bilgi aktarmaktadır. 1111 yılından önce yazıldığı tahmin edilmektedir. Müellif Gesta'da olmayan bazı olayları eserine eklemiştir örneğin Yağısyan'ın esirlerini öldürmesi gibi (Anonim Haçlı Tarihi, 16-17).

İngilizce çevirisi mevcut olan eserin (Peter Tudebode 1974), Türkçe tercümesi Süleyman Genç tarafından yapılmıştır (Genç 2019).

Rahip Odo (Eude de Deuil, Odon de Deuil 1110/1162): De Profectione Ludovici VII. In Orientem (Historie de la Croisade du Roi Louis VII)

Rahip Odo Paris yakınlarındaki Deuil’de doğmuştur. Ruhban sınıfından bir din adamıdır. Benediktin tarikatı rahiplerindedir. Saint-Denis manastırında görevlendirilmiştir. Fransa Kralı VII. Louis’in baş vaizliğini ve danışmanlığını yapmıştır. Onunla birlikte II. Haçlı Seferi’ne katılmış ve seferin hikayesini yazmayı üzerine almıştır (Ağan 2019, 18).

İkinci Haçlı Seferi’nden bahseden kronik sayısı nispeten az olması eserin önemini bir kat daha artırmaktadır. Fransa Kralı VII. Louis’in Yaşananlara Kralın yanında bizzat şahit olduklarını kaleme alan Rahip Odo, temel amacını, VII. Louis’in hayat hikayesini yazmak olarak ifade etmiştir. Yani merkeze aldığı konu Haçlı Seferi değil kralın bu sefere katılmış olmasıdır. Bunun yanında ikinci hedefi kendilerinden sonra doğuya seyahat edecekler için işe yarar malumatlar vermektir. Eserin kendi içinde kronolojik bir sıra takip etmiştir (Deuilli Odo 2021, 12-15).

Rahip Odo, eserini yedi bölüm halinde yazmıştır. Birinci kitapta Haçlı Seferlerinin hazırlıkları ve Fransa’dan ayrılışları; ikinci kitapta sefer hakkındaki duyguları, yol boyunca izledikleri güzergahtan bahsedilmektedir. Bu bölümde Macaristan ve Bulgaristan tasvirleri, Alman ve Frank ordularının Macaristan’da ilerleyişleri, Macarlarla yapılan savaşlar gibi olaylara yer verilmiştir. Üçüncü kitapta Haçlı ordusunun Bulgaristan’a girişi, Alman-Frank çatışmaları, Alman ordusunun İstanbul’a ve Anadolu’ya geçişi, Doğu Romalıların yaptığı haksızlıklar ve ordularının saldırıları konuları aktarılmıştır. Bu bölüm Doğu Roma ile ilişkiler noktasında önem arz etmektedir. Dördüncü kitapta VII. Luis’in imparatora biat etmesi ve Frankların Anadolu’da geçişini aktarmıştır. Beşinci kitapta Doğu Roma İstanbulu’nun tasviri, Anadolu ve İzmit tasvirleri, Alman ordusunun başına gelenler, Konrad’ın ordusuyla Frankların yanına gelişi, Frankların onlara yardım etmeleri gibi konulardan bahsederken meseleye Fransız tarafından baktığını söyleyebiliriz. Altıncı kitapta Haçlıların Edremit’e varışları ve Doğu Roma’yla çatışmaları, Bergama ve İzmir’de başlarına gelenler, Efes’e varışları, Konrad’ın geri dönüşü, Türklerle ilk karşılaşmaları, Frank ordusunun Denizli’ye varışı ve Haçlıların Türkler tarafından mağlup edilmişleri anlatılmıştır. Yedinci kitapta Luis’in Türklerin elinden kurtulması, Antalya’ya varışları, Kralın deniz yoluyla şehirden ayrılması konusu anlatılırken geride kalanların kaderine terk edilerek Antakya’ya varış konusu detaylı bir şekilde anlatılmaktadır (Deuilli Odo 2021, 5-8).

Rahip Odo, eserinde Dımaşk kuşatması hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir (Ağan 2019, 18). Müellif kendi başlarına gelen olumsuz durumlardan açıkça Doğu Roma’yı sorumlu tutmaktadır. Doğu Roma karşıtı olumsuz bir tavır içinde olması yazdıklarından anlaşılmaktadır (Deuilli Odo 2021, 5-8).

Fransızca çevirisi M. Guizot tarafından yapılmıştır (Guizot 1825). Eserin İngilizce çevirisini V. G. Berry yapmıştır (Berry 1948). Eserin Türkçe çevirisi Caner Togaç tarafından yapılmıştır.

Papaz Ernoul Kroniği

Papaz Ernoul, Selahaddin Eyyubi’nin 1187 yılında Kudüs’ü Fethinden sonra gerçekleşen III. Haçlı Seferinin görgü tanığıdır (Altınbaş 2019, 12). Haçlılarla Müslümanlar arasında meydana gelen Hittin Savaşında hazır bulunan Papaz, Balian d’İbelin ile birlikte katıldığı savaştan yine

onunla birlikte kurtulmuştur. Olayları bizzat şahit olarak aktarması bakımından değerli bir kaynaktır (Runciman 2008, 407; Erkoçoğlu 2018, 36).

Kudüs Haçlı Krallığı'nda vuku bulan saray çekişmeleri ve entrikalar hakkında Papaz Ernoul detaylı bilgiler aktarmaktadır. Krallığa sonradan gelen Lusignan ailesine karşı düşmanca tavır dikkat çekicidir. Hizmetinde bulunduğu İbelinlerin, Raymond'un Selahaddin Eyyubi'yle uzlaşma politikalarını haklı gösterme çabasıdır. Aynı zamanda diğer senyörlerin saldırgan tavırlarını eleştirmektedir. Eser adeta Selahaddin Eyyubi'nin biyografisi gibidir çünkü onunla ilgili çok detaylı bilgilere yer verir. Selahaddin'in fetih sonrası kutsal topraklara getirdiği yeni düzeni detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Ernoul, Selahaddin Eyyubi'nin cömertliğini ve merhametini övgüyle anlatmaktadır hatta bu övgü zaman zaman hayranlık derecesine ulaşmıştır. Ernoul ayrıca Haçlı Seferlerinde Fransızları ön plana çıkarma çabasıdır. Haçlı Seferleri sırasında Fransızların varlığından dikkat çekici bir şekilde bahsederken, seferin diğer unsurları olan İngiliz, Alman ve Latinleri görmezden gelmektedir (Altınbaş 2019, 15-16).

Eser içerisine *Li Ordes De Chevalerie* isimli bir şiir dahil edilmiştir. Burada Selahaddin'in şövalye yapılışına dair bilgi veren bir bölüm geçmektedir. Trablus Kontu III. Raymond'un üvey oğlu II. Hugues, 1187 yılında Selahaddin'e esir düşmüştür. Şiirde, Sultanın talebiyle Hugues'e şövalye olmak için nelerin gerektiğinin tasviri ile şövalye yapılışı betimlenmektedir. Şair, Haçlılar tarafından kafir olarak kabul edilen Selahaddin Eyyubi'nin Kutsal Toprakları, Kudüs'ü ve Gerçek Haçlı Hristiyanların elinden almak için şövalye olması gerektiğini dikte etmeye çabalamıştır (Altınbaş 2019, 19). Eserin Türkçe çevirisi Ahmet Deniz Altınbaş tarafından yapılmıştır.

Albertus Aquensis (Albert d'Aix): Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione, Emundatione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanæ Ecclesia.

Ruhban sınıfından olan Albertus Aquensis aynı zamanda tarihçidir. Hayatı hakkında bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Yazarın, Fransa'nın güneyindeki Provence bölgesinde Aix Katedralinde görev yaptığı genel bir kabul olarak bilinmektedir. Fakat Aachen'li olduğu da iddia edilmektedir. Eseri Birinci Haçlı Seferi üzerinde ayrıntılı bilgiler vermesi açısından önemlidir (Ağan 2019, 17).

Albertus Aquensis'in eseri Fulcherius'tan sonra en kıymetli Haçlı kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Ancak hadiseleri kritik etmeden yazmış olması ve eserini seferden döndükten sonra kaleme almış olması eleştirilmesine sebep olmuştur (Kırpık 2009, 1443). Yazar, Haçlı Seferi'ne bizzat katılmamıştır. Yazdıklarını görgü tanıklarının ifadelerine dayandırmaktadır. Buna karşın ayrıntılı bir Haçlı Seferi Tarihi kaleme almıştır. Eserin 1120-1158 tarihleri arasında yazıldığı tahmin edilmektedir (Ağan 2019, 17).

Latince olan eserin tenkitli neşri RHC'te yayınlanmıştır. Fransızca tercümesi M. Guizot tarafından yapılmıştır (Guizot 1824). Almanca çevirisi mevcuttur (Hefe 1923). İngilizce tercümesi August C. Krey ve E. Peters tarafından yayınlanmıştır (Peters 1971). Eser üzerine Süleyman Genç tarafından hazırlanmış bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Baldricus Dolensis (1046/1130) Historia Ierosolimitana

Meung-sur-Loire'da doğmuştur. 1089'da Bourgueil'de Saint-Pierre Manastırı'nda başrahiplik ve 1107'de Kuzeydoğu Bretagne'da Dol'de başpiskoposluk yapmıştır. İlk göreviyle ilgili olarak Baldricus Burguliensis olarak da isimlendirilmiştir. Eseri 1105/1106 yılları arasında kaleme almıştır. 1095-1099 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. Gesta'dan daha hacimli ve ayrıntılı bir eserdir. Eserde, Papa'nın Clermont Konsili'ndeki vaazı, Keşiş Pierre'in Seferi, Haçlı

ordusunun İstanbul'a yürüyüşü, İznik'in alınması, Antakya kuşatması, Kutsal Mızrak hikayesi ve Kudüs kuşatması ile ilgili malumatlar aktarılmaktadır (Karaca 2018, 72). Türkçe çevirisi bulunmamaktadır.

Gilo Parisiensis - Charleville Şairi: Historia vie Hierosolimitane

Gilo, Toucy'de doğmuştur. Hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Paris'te yüksek rütbeli bir din adamıdır. 1121'de Tusculum'da kardinal-piskopos rütbesine getirilmiştir. Papalık görevlisi olarak 1129'da Sur şehrine gönderilmiştir. Eserini 1120 yılından önce yazdığı düşünülmektedir. Eseri ilk Haçlı Seferi'ni konu alan Latince bir epik-şiir kitabıdır. Gilo, anlatımına 1097 İznik kuşatması ile başlar. Godefroi'nın Kudüs'e kral seçilmesiyle bitirir. 12. yüzyıla gelindiğinde, Fulco olarak bilinen, ama bugün Charleville Şairi olarak kabul edilen ismi bilinmeyen bir yazar tarafından epik şiire birtakım eklemeler yapılmıştır. Charleville Şairi, Clermont Konsili'ni bu esere eklemiştir. Bundan başka da çeşitli eklemeler yapmıştır. Bu çalışma iki yazarlı bir eser olarak kabul edilebilir. İlk üç kitap Charleville Şairi tarafından yazılmıştır. Clermont Konsili, Halkın Haçlı Seferi, Haçlıların İstanbul'a varışı konularını barındırır. Dördüncü kitap Gilo'nun anlatımıyla İznik kuşatması aktarılmıştır. Charleville Şairi bu bölüme Godefroi ile ilgili bazı eklemeler yapmıştır. Beşinci kitapta ise Gilo'nun ilk Antakya kuşatması anlatımıyla Charleville Şairi'nin özeti yer almaktadır. Geri kalan bölümler de tamamen Gilo'ya aittir. Urfa seferleri, İkinci Antakya ve Kudüs kuşatmaları işlenmektedir. Yazarların farklı görüşlerini aynı eserde anlatmaları ilginç bir noktadır (Karaca 2018, 72). Türkçe çevirisi bulunmamaktadır.

Roland Marşı: (Şiir / Destan)

Bu eser, Emevi Frank mücadelesi esnasında Puvatya Savaşının rövanşı mahiyetinde gerçekleşen *Roncesvalles Geçidi* savaşında Müslümanlar tarafından öldürülen Bretagne kontu Roland için yazılmış bir ağıt ya da destan niteliğindedir. Chanson de Roland Fransız edebiyatının en önemli destanlarından biridir. 1100-1125 yılları arasında yazılmıştır (Özdemir 2013, 94).

Tarihi gerçeklerle örtüşmeyen ifadeler mevzu bahistir. Hristiyanlar tarafından Müslümanlara karşı duyulan kinin ve nefretin artırılması amacıyla kullanılmıştır (Boyacıoğlu, 2015, 32). Haçlı seferlerinin başlangıcında vaizlerin halkı manipüle eden sözlerinden sonra Haçlı propagandasının en mühim silahlarından birisi bu eserdir. Binlerce Avrupalının aç susuz olarak çok güç koşullar altında bir maceraya atılmasında hiç kuşkusuz bu destanların büyük katkısı vardır (Erkoçoğlu, 2018, 39). Türkçeye Bilge Umar tarafında kazandırılmıştır (Umar, 2005).

XIII. Yüzyıl Kaynakları

Simon De Saint Quentin: Historia Tartarorum

Simon de Saint Quentin hem diplomat hem de yazardır. 1245 yılında Papa IV. Innocent'in elçisi olarak Anadolu'ya ve daha sonra buradan Moğol diyarına seyahat etmiştir. Eseri Historia Tartarorum'un orijinal metni kaybolmuştur. Ansiklopedi yazarı Vincent de Beauvais'nin Speculum Historialen adlı eserinin son üç cildindeki haliyle günümüze ulaşabilmiştir. Konumuz açısından önemi Selçuklular ile ilgili önemli tasvirler yapmış olmasıdır. Anadolu'nun tarihi, coğrafi ve siyasi durumu ile ilgili kendi müşahedelerine dayanan bilgiler aktarmıştır. Söz konusu çalışmaya kadar Anadolu toprakları batıda pek tanınmayan bir coğrafyadır (Ağan 2019, 19). Historia Tartarorum isimli kronik E. Özbayoğlu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Geoffroi De Villerhardouin (1160/1212): Conquete de Constantinople

Champagne bölgesinde Troyes'ya bir şatoda doğduğu sanılmaktadır. Bir Fransız şövalyesidir. IV. Haçlı Seferi'ne katılmıştır (Geoffroi de Villehardouin 2008, 26).

Eser eski Fransızca ile kaleme alınmıştır. Eserinde hedefinden sapmış olan IV. Haçlı Seferi'nin liderlerini haklı bularak savunmaktadır. Kudüs'e varmadan İstanbul'da sona eren bu seferin hikayesini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Geoffroi öldükten sonra Henri de Valenciennes, İmparator Henri Tarihi ismiyle eseri tamamlamıştır (Erkoçoğlu 2018, 40). Kronik Ali Berktaş tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır.

Robert De Clari: Conquete de Constantinople

Bir Fransız şövalyesidir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'a gelmiştir. Eserinde İstanbul'un İşgalini detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Okuma-yazma bilmediğinden 1210 yılında ülkesine geri döndüğünde başka birine yazdırmıştır. IV. Haçlı Seferi'nin doğrudan İstanbul'a yapıldığının ispatı gibidir. Seferin neden Müslümanlara karşı değil de Doğu Roma'ya yönelik olduğu üzerinde durulmaktadır. Eserde ayrıca fakir şövalyelerin durumundan şikayet ettiği bir bölüm yer almaktadır. Latin İmparatorluğunun ilk yıllarına ışık tutar. Sade bir üslup kullanılmıştır (Erkoçoğlu 2018, 40-41). Beynun Akyavaş tarafından İstanbul'un Zabtı adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Jean De Joinville: Bir Haçlı'nın Hatıraları

Jean de Joinville'in 1248 yılında doğduğu düşünülmektedir. Joinville'in, IX. Louis'in lordlarından. 1248 yılında Kralla birlikte VII. Haçlı Seferi'ne katılarak Deniz yoluyla Dimyat'a kadar gelmiştir. 1254 yılında Fransa'ya geri dönmüştür. Eserini yazmayı 1309'da tamamlamıştır (Kanat 2020, 29).

Joinville, bir bölümü esir olmak kaydıyla Mısır'da toplamda altı yıl kalmıştır. Memluk devletinin kurulmasına şahitlik etmiştir. Bahri Memluklerin iktidarı ele geçirmeleri hususunda Memluk kaynaklarında dahi olmayan bazı detayları aktarmıştır. Buradaki sosyal yaşamı da detaylıca tetkik etmiştir. Haşhaşilerin inançları, yaşam tarzı, giyim kuşamları hakkında bilgi verir. Memlukların askeri yapısı, görevleri ve eğitimleri, Kumanların ölü gömme adetleri Latin imparatorları ile yaptıkları ittifak, IX. Luis'in Moğollarla ittifak arayışı, onları Hristiyanlığa davet edişi detaylı bir şekilde yansıtılmıştır. Bir asker olmasından ötürü, Ortaçağ savaş yöntemleri, savunma ve hücum metotları, zamanın silah ve savaş teknolojileri hakkında değerli malumat sunmaktadır. Joinville anılarını Fransa'ya geri döndükten 85 yaşındayken yani elli yıl kadar sonra yazmıştır. Bu sebepten üslubunda olgunluk ve hoşgörü gözlenmektedir. Önce ölümüne savaştığı Memluk komutanlarından Fariseddin Aktay hakkında; "*Benim daha önce hiç görmediğim kadar vefalı bir Müslüman*" ifadesini kullanmaktan çekinmemiştir (Kanat 2020, 20-22).

Eserde pek çok yerde sonradan aziz mertebesine yükseltelen Kral Luis'nin iyilikleri anlatılmaktadır. Eserde; gemiyle Fransa'dan ayrılışları, Kıbrıs'a gelişleri, Dimyat'ı ele geçirmeleri, Bedeviler konusu, Kralın ve kendisinin esareti, Tatarların (Moğolların) Bağdat'ı ele geçirmeleri, Tatar adetleri, dönüş yolculuğunda geminin karaya oturması ve Kralın ölümü konuları ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir. Joinville, eserini 85 yaşında yazması sebebiyle eleştiri odağı olmuştur. Ayrıca eserinde Eyyubilerin son dönemleri, Memluk Devleti ve bu iki devletin kurucusu olan Türkler hakkında bilgiler aktarması bakımında önem taşımaktadır (Erkoçoğlu 2018, 41). Eser Cüneyt Kanat Tarafında Türkçeye çevrilmiştir (Kanat 2020).

Villermus Tyrensis Zeylleri

Burada Villermus Tyrensis'in eserine zeyl olarak kabul edilen kaynaklardan kısaca bahsedilecektir. Bunlardan ilki Itinerarium Regis Ricardi adlı eserdir. Latince kaleme alınmıştır. Runciman'a göre 1194 yılında Tyrensis'in eserine latince yazılmış bir ektir. Bu eser,

muhtemelen kaybolmuştur. *Itinerarium Regis Ricardi*'nin birinci kitabına da kaynak olmuş başka bir esere dayanmaktadır. 1184'ten III. Haçlı Seferi'ne kadar geçen dönemi kapsayan objektif bir çalışmadır (Runciman 2008, 401).

Estoire d'Eracles, eski Fransızca bir zeyldir. Runciman Tyrensis'in eserine eski Fransızca bir zeyl yazıldığını fakat bu zeylin büyük sorun oluşturduğunu söylemektedir. Bir Fransız'ın kendi yaptığı çeviriye doğruluğu meçhul, açıklanmaya muhtaç bazı bilgiler eklediğini ve bu bilgiler doğrultusunda eseri XIII. yüzyıla kadar uzattığını belirtmektedir (Runciman 2008, 401).

Büyük olasılıkla aristokrat sınıftan olan yazar 1180'den sonra Doğu'ya hac için kendi başına veya Haçlı Seferi vasıtasıyla gelmiştir. 1205-1234 tarihleri arasında Willermus'un eserini epik bir üslupla yeniden yazmıştır. Zamanımıza ulaşmayan bir eserden faydalanmış ve onu genişletmiş olduğu düşünülmektedir (Altan 2015, 88-89).

Chanson de Geste, Eski Fransızca kahramanlık şarkıları ve Epik bir şiirdir. *Rothelin Yazması* ise Willermus Tyrensis'in eski Fransızca zeyllerinden biridir. Fransa'da toplanmıştır. 1229-1261 arası olayları aktarır (Runciman 2008, 408; Erkoçoğlu 2018, 36). 13. yüzyıl Haçlı Seferleri hakkında yazılmış olan *Rothelin kroniği*, Doğu'da gelişen olayları ilk ağızdan yerinde aktarması bakımından önemlidir. Haçlılara ait şarkıları içermekte ve Kudüs'ü tasvir etmektedir (Altan 2015, 90).

Annales de Terre Sainte, Willermus Tyrensis zeyllerinin kaynaklarının özet yapılmış bir derlemesidir. 1248 yılı ile başlar (Erkoçoğlu 2018, 36) Bu zeyller hakkında yazılmış Türkçe tercüme bulunmamaktadır.

Les Chétifs (Şiir/Destan)

Fransız edebiyatında *Chanson de Geste* türüne örnek bir eserdir. *Les Chétifs* adlı manzum eserde İznik savaşında *Corboran* isimli bir Türk komutanına esir düşen şövalyelerin başına gelenler anlatılmaktadır. *Les Chétifs* Fransızlar için edebi açıdan kıymetli olan, tarihi gerçekliklere dayanan önemli bir destan özelliğindedir. *Les Chétifs*'te şövalyelerin esirlikten kurtularak Kudüs'e ulaşma maceraları şiirsel olarak yansıtılmaktadır. Dönemin eski Fransızcasıyla yazılmıştır, G. M. Myers, *Les Chétifs*'i bir doktora tezine konu yapmıştır (Myers 1981). Türkçe tercümesi bulunmamaktadır (Ağan 2019, 19).

Gestes des Chiprois

Bir derlemedir. Birinci bölüm *Annales de Terre* özetidir. İkinci bölüm Philippe de Novare isimli Fransızca yazarın müellif tarafından otobiyografik olarak notlandırılmıştır. Üçüncü bölüm ise Sur Templier Şövalyesi adıyla bilinen biri tarafından yazılmıştır. 1131-1245 yılları arası olayları kapsar (Runciman 2008, 408; Erkoçoğlu 2018, 37).

Li Fet Des Romains (Şiir / Destan)

Eserin yazarı belli değildir. XIII. yüzyılın başlarında Fransızca olarak kaleme alınmıştır. Eser bir uyarılma olarak yazılmıştır. Dört Romalı yazarın eserlerinden alınarak yapılan uyarlamada İmparator Cesar'ın başarıları aksettirilmektedir. Eser, İmparatoru Fransız aristokrasisi için örnek alınacak kahraman bir kişilik olarak sunmak amacıyla yazılmıştır. Ortaçağ düşünce dünyasına uygun hale getirildiği için değerli bilgiler ihtiva etmektedir. XIII. yüzyıla kadar Frankların komşularına ve dünyaya bakış açılarını gösteren ilginç bir eserdir (Ağan 2019, 19). Türkçe çevirisi yapılmamıştır.

XIV. Yüzyıl Kaynakları

Héthoume Korykos La Flor des Estoires d'Orient

Ermeni bir asilzade ve tarihçi olan *Héthoum de Korykos* aynı zamanda bir din adamıdır. Hayatı hakkında kendi eseri dışında bilgi sahibi değiliz. Héthoum'un babası Ermeni kralı I. Héthoum'un kardeşidir. Yazarın on dördüncü yüzyılın başında Paris'e gittiği düşünülmektedir. Daha sonra Papanın yanına Poitiers'ye giderek ünlü eserini kaleme almıştır. Eserini Papalığa ithaf etmiştir. Poitiers'de bulunma sebebinin yeni bir Haçlı seferi için destek aramak olduğu düşünülmektedir. 1307'den sonra Kilikya'ya dönmüştür. Eserinde Türkleri, Anadolu'yu yerleşmelerini ve daha sonrasında da Moğol saldırılarını konu edinmiştir. Batılıların doğu hakkında geliştirdikleri bakış açısının temel mimarlarından biridir. Eseri Ortaçağ'da Asya ve Ortadoğu coğrafyasını batıların gözü önüne seren ilk eser olarak bilinmektedir. Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Üçüncü kısmı en geniş bölümdür ve Tatarların tarihini anlatmaktadır. İkinci bölüm Müslümanların Anadolu'ya gelişi ile ilgilidir. Konumuz açısından en mühim bölüm dördüncü kısımdır. Moğol İmparatorluğu ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler aktarılmaktadır. Haçlı kuvvetleri ile İlhanlıların ittifak kurmaları gerektiği yönünde görüş bildirmektedir (Ağan 2019, 20). Nicolas Faulcon tarafında Latincesi ve Fransızca tercümesi RHC II içerisinde Fransızca yayınlanmıştır (Faulcon 1906). Héthoum'un eseri Altay Tayfun Özcan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sonuç

Haçlı seferlerinin başlangıç noktası bilindiği gibi Fransa'nın Clermont şehridir. İlk kabile Pierre l'Hermit liderliğinde Fransa'dan yola çıkmıştır. Haçlı Seferlerinin tamamında Fransız şövalye ruhunun ve Fransız ruhban sınıfı vaizlerinin izini görmek mümkündür. Haçlı Seferlerinin kronik yazıcılarının doğum yerlerine baktığımızda ezici bir üstünlükle Fransa haritasını görürüz. Söz konusu eserlerin akademik çalışmalara konu edinilmeye başlaması da ilk önceleri Fransa'da faaliyet gösteren Hıristiyan tarikatları eliyle, daha sonraları da Fransız akademilerince üstlenilmiş görünmektedir. İlk çalışmalar Kroniklerin bir araya toplanıp tıpkıbasımlarının yapılması yöntemiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra ise *Récueildes Historiens des Croisade* isimli hacimli külliyatın oluşturma aşaması başlamıştır. Bu çalışmada kroniklerin tenkitli neşirleri yapılmıştır. Eserler, büyük çoğunluğu Latince'den olmak kaydıyla tamamen Fransızcaya tercüme edilmiştir. Bu toplama ve çeviri faaliyeti tüm dünyada konuya ilginin artmasını sağlamış başta İngilizce olmak üzere kronikler çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Öyle ki bu konuda Fransız, İngiliz, Alman, Amerikan ekollerinin kurulmasını sağlamıştır.

Fransız Haçlı kaynaklarının kapsadığı dönem, XI. yüzyıldan XV. Yüzyıla kadar uzanan bir süreç aralığıdır. Yazarların büyük çoğunluğu ruhban sınıfından din adamı ve bir kısmı da savaflara iştirak etmiş şövalyelerdir. Kroniklerde, müelliflerin çoğunun din adamı olmasından ya da seferlerin doğrudan uhrevî amaçla yapılmasından dolayı dini bir taassup gözlenmektedir. Haçlı Seferi hareketinin haklılığına duyulan bir inanç motivasyonu yazıldıkları söylenebilir. Kendilerinden farklı olanı hor gördükleri; başta Müslümanlar olmak üzere doğu Hıristiyanlığına karşı (Doğu Roma, Süryani, Ermeni) ön yargılı oldukları yazdıklarından her haliyle bellidir. İstanbul'da kurulan Latin krallığı bunun en belirgin örneğidir. Bu eserler, Türk-Haçlı münasebetleri hakkında oldukça detaylı malumat sunmaktadırlar.

Çalışma içerisinde de bahsettiğimiz gibi Kronik yazarları birbirlerinin eserlerinden faydalanmışlardır. Faydalanmanın ötesine geçip tamamen kopya edilenler de mevcuttur. Eserlerin birbirine benzerlik durumları söz konusudur. Bu noktada hangisinin eseri diğerinden aldığı hususu tam bir muammadır. Konu üstünde çalışan uzmanların görüşleri farklılıklar arz etmektedir. Genel kanaat *Anonim Gesta*'nın ilk kronik olduğu diğerlerinin eserlerini ondan sonra yazdığı üzerine yoğunlaşmaktadır.

Her ne kadar tartışmalı konular olsada Haçlı Seferi'nin görgü şahidi veya katılımcısı olarak

kabul edilen Anonim Gesta'nın yazarı, Raimundus Aguilers, Tudebodus ve Fulcherius'un eserleri diğerlerine nazaran daha kıymetli kabul edilmektedirler. İkinci sırada, kronik kaynağı yazarlar içerisinde, Clermont Konsili'ne şahitlik edenler (Gesta Francorum, Raimundus Aguilers ve Fulcherius Carnotensis, Robertus Monachus) gelmektedirler. Onların ardından da sefere katılmış olanlar ya da katılmamış olup başkalarından edindikleri bilgiler doğrultusunda eserlerini yazarlar bulunmaktadır. Aktarılan bilgilerin gerçekliği açısından önem sırasında incelemek gerektiği aşikardır. Kroniklerin büyük çoğunluğu Latince kaleme alınmıştır. Bununla birlikte eski Fransızca olanlar da mevcuttur. Bu eserler başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere çeşitli dillere tercüme edilmişlerdir. Kroniklerin Türkçe'ye çevrilmesi süreci halen devam etmektedir. Tercümesi yapılan Kroniklerin basım tarihlerine bakıldığında son yıllarda bu yönde yapılan çeviri çalışmalarının arttığı yorumunu yapmak mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA

- Ağan H. 2019, *Fransız Haçlı Kaynaklarında Türk Devlet Adamları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir.
- Akın R. G. 1954, *Haçlı Seferleri*. İstanbul.
- Albertus Aquensis. 1844-1906, *Liber Christianae Expeditionis pro Ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*. RHC IV, 265-713.
- Altan E. 2015, "Latin Doğulu Tarih Yazarı WillermusTyrensis'in (1130-1185) Historiası ve Zeyilleri". *Şarkiyat Mecmuası* 27, 85-94.
- Anonim Haçlı Tarihi*. 2013, Çev. E Ayan, İstanbul.
- Avcı C. 2006, "Vefayat, Işın Demirkent (1938-2006)". *İslam Araştırmaları Dergisi* 15, 227-237.
- Başar F. 2007, "Prof. Dr. Işın Demirken'in Hayatı ve Eserleri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 42, 15-23.
- Berry V. G. 1948, *Odo of Deuil, De Profectione Ludovici VII in Orientem*. New York.
- Boyacıoğlu F. 2015, *Fransız Roland Destanında Endülüs Müslümanları*. İstanbul.
- Brehier L. 1924, *Histoire anonyme de la Premiere Croisade*. Paris.
- Can A. 1998, *Fulcherius Carnotensis'in Haçlı Vekayinamesi'nin Türkiye ile İlgili Olayları da İçine Alan Birinci Kitabın Tercümesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Carım F. 1965, *Tarihin Türk'e Yüklendiği Çetin Görev Haçlı Seferleri Müslümanlığı ve Müslümanları Koruma*. İstanbul.
- Coşkun N. 2021, *Türkiye'de Haçlı Tarihçiliği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi. Ordu.
- Çağatay U. 1956, *Haçlı Seferleri*. İstanbul.
- Demirkent I. 1994, "Haçlı Seferi Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri". *İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Hatıra Sayısı. İstanbul, 65-78.
- Demirkent I. 2001, "Haçlı Seferleri Kaynaklarının Büyük Külliyyatı Recueildes Historiens des Craisades II Bizanslı Tarihçiler". *Bulleten*, LXV (244), 921-958.
- Deuilli Odo. 2021, *II. Haçlı Seferi - VII. Luis'in Doğuya Seyahati*. Çev. Caner Togaç, İstanbul.
- Erkoçoğlu F. 2018, *Haçlı Seferleri Tarihi Kaynakları*. Konya.
- Ernoul. 2019, *Ernoul Kroniği, Haçlı Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Fethi*. Çev. Ahmet Deniz Altınbaş. İstanbul.
- Falcon N. 1906. *Héthoum La Flor des estoires d'Orient* (RHC II). Paris.
- France J. 1998, "The Use of the Anonymous Gesta Francorum in the Early Twelfth-Century Sources for the First Crusade". *From Clermontto Jerusalem The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, Turnhout.
- Fulcherius Carnotensis. 1906, *Gesta Francorum Hierosolimitana Peregrinantum, Historia Hierosolymitana* (1095-1126), (RHC III). Paris, 360-485.

- Fulcherius Carnotensis 2009, *Kutsal Toprakları Kurtarmak, Kudüs Seferi*. Çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul.
- Genç S. 2017, *Albertus Aquensis'in Historia Ierosolimitana Adlı Eserine Göre I. Haçlı Seferi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi. Rize.
- Peter Tudebodus. 2019, *Bir Tanığın Kaleminden- Birinci Haçlı Seferi-Kudüs'e Yolculuk*. Çev. Süleyman Genç. İstanbul.
- Geoffroi de Villehardouin 2008, *Henri De Valenciennes, IV. Haçlı Seferi Kronikleri*. Çev. Ali Berktaş., İstanbul.
- Gesta Francorum, 1844-1906 (RHC Occ, III). Paris.
- Geste de Dieu par les Francs. 1998, *Histoire de la Première Croisade*. Trad. M.-C. Garand. Turnhout.
- Guibert of Nogent 2011, *Monodiesand On the Relics of Saints*. Çev. J. Mcalhaney & J. Rubenstein. London.
- Guillaume de Tyr. 1999, *Chronique du Royaume Franc de Jérusalem de 1095 à 1184*. Adapte au Français Moderne par Geneviève et René Métails. Paris.
- Guizot. 1825, *Collection des Mémoires Relatifs al'Histoirede France*. Paris.
- Gümüş T. T. 2014, "Caen'li Rahip'in Gözünden Türkler: Birinci Haçlı Seferi". *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi V*, 110-123.
- Hefe H. von Aachen Albert. 1923, *Geschichte desersten Kreuzzuges* (2. Cilt). Jena.
- Histoire de La Croisade De Louis VII. 1825, *Collection des Mémoires relatifs à l'Histoire de France*. Çev. M. Guizot. Paris.
- Histoire de La Première Croisade Par Albert D'aix* (Albert d'Aix'inI. Haçlı Seferinin Tarihi) I-II. 1824, Çev. M. Guizot, *Collection des Memoires Relatifs à l'Histoire de France*. Paris.
- Histoire des Croisades Gesta Dei Per Francos*, VERS 1111. 1825. Çev. F. Guizot. *Collection des mémoires relatifs à l'Histoire de France*. Paris.
- Histoire des Croisades Par Foulcher De Chartres*. 1825. Çev. F. P. Guizot. *Collection des mémoires relatifs à l'Histoire de France*, XXIV. Paris.
- Historia Hierosolymitana*. 1879, (RHC Occ., IV). Paris.
- Kanat C. 2020, *Bir Haçlı'nın Hatıraları*. Jean de Joinville. İstanbul.
- Gölgesiz Karaca S. 2018, "Birinci Haçlı Seferi'nin Türk-Haçlı İlişkileriyle İlgili Batılı Kaynakları". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi IV/1*, 62-92.
- Kausler E. R. 1844, *Geschichte der Kreuzzügeund Königreichs Jerusalem* Stuttgart.
- Kırpık G. 2009, "Haçlı Seferleri Tarihinin Kaynakları". *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 4/3*, 1442-1444.
- Korykoslu Hayton. 2015, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*. Çev. A. T. Özcan. İstanbul.
- Krey, A. C. 1941, *A History of Deeds Done Beyond the Sea* (1-2. Cilt). New York.
- Krey, A. C. 1921, *The First Crusade The Accounts of Eye-witnesses and Participants*. Princeton.
- Krey, A. C. & Babcock E. A. 1943, *A History of Deeds Done Beyond the Sea. By Wialliam Arch bishop of Tyre*. New York.
- Le Royaume de Jérusalem Par Guillaume De Tyr* (1099- 1184), I-II. 1992. Çev. M. Guizot. Beyrut.
- Macit, M. S. 2005, *Necip Asım Yazıksız Bey'in Tarihçi Kişiliği ve "Türk Tarihi" Adlı Eserinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Michaud J. 1849, *Histoire des Croisades*. Eds. Dezobry & E. Magdeleine. Paris.
- Myers, G. M. 1981, *The Old French Crusade Cycle* (V). Les Chétifs. Alabama.
- Özdemir M. 2013, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*. Ankara.
- Peter Tudebode. 1974, *Historia de Hierosolymitano Itinere*. Çev. J. H. Hill & L. L. Hill, *The American Philosophical Society*. Philadelphia.
- Peter Tudebodus. 2019, *Bir Tanığın Kaleminden- Birinci Haçlı Seferi-Kudüs'e Yolculuk*. Çev. S. Genç. İstanbul.
- Peters E. 1971, *The Chronicle of Fulcher of Chartres and Other Source Materials*. Philadelphia.
- Raimundus Aguliers 2019, *Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi, Haçlılar Kudüs'te*. Yayıma Haz. Süleyman Genç. İstanbul.

- Raymond d'Aguiliers 1844-1906, *Historia Francorum quice perunt Jerusalem*, (RHC Occ., III). Paris. *Récueil des Historiens Des Croisade, Historien Occidentaux, Académie des Inscription et Belles-Lettres* Tome I-II-III-IV-V, 1844-1906. Paris.
- Robert de Clari. 1994, *İstanbulun Zabtı 1204*. Çev. Beynun Akyavaş. Ankara.
- Robert The Monk 2005, *Historia Iherosolimitana*. Çev. Carol Sweetenham. Surrey.
- Runciman S. 2008, *Haçlı Seferleri Tarihi*. Çev. Fikret İşıltan, I-III. Ankara.
- Ryan F. R. 1969, *Fulcher of Chartres, A History of The Expedition to Jerusalem 1095-1127*. Knoxville.
- Sever İ. 2011, "Türk Tarih Yazıcılığında Haçlı Seferleri". Ed. M. Öz, *Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler* (18-20 Mart 2010) VII(1). Ankara, 493-502.
- Usta A. 2008, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri Müslüman-Haçlı Siyasi İttifakları*. İstanbul. Yeditepe Yayınları.
- Willermus Tyrensis 2018, *Haçlı Kroniği II. Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*. Çev. E. Ayan. Ankara.
- Willermus Tyrensis 2016, *Haçlı Kroniği, Başlangıcından Kudüs'ün Zaptına Kadar*. Çev. Ergin Ayan. İstanbul.
- Willermus Tyrensi 2019, *Haçlılar Türkler Karşısında. Haçlı Kroniği III (1143-1184)*. Çev. Ergin Ayan. İstanbul.
- Willermus Tyrensis 1844 -1906, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, (RHC, Occ I). Paris, 1-1134.
- Willermus Tyrensis 1844-1906, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, (RHC Occ II). Paris, 1-481-639.
- Yazıksız N. A. 1826, *Türk Tarihi*. İstanbul.
- Yıldız M. 1999, *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi. İstanbul.
- Yinanç M. H. 1940, *Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik. Tanzimat I*. İstanbul.